

СОЦИОЛИНГВИСТИЧНИ ПРОБЛЕМИ НА ПРЕХОДА В БЪЛГАРИЯ

Михаил Виденов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В предложения откъс от най-новата ми книга¹⁾ се разглеждат основните изменения в българската езикова комуникация през последните две десетилетия. Подчертано е, че на практика езиковият код е претърпял незначителни структурни изменения, и то главно в лексикалното ниво. Осъществена е обаче една своеобразна стилистична революция, която се изразява в това, че битовият всекидневен неофициален стил вече се използва и в най-високите стилистични етажи на публицистиката и публичните политически речи. Тази революция е дело на представителите на новата политическа класа, дошла след 1989 г. Изтъкнати са основните стъпки на промяната: 1) използване на определен брой ориентализми (турцизми) от неофициалната общобългарска реч; 2) засилено използване на най-популярните жаргонизми; 3) неконтролирано използване на вулгаризми; 4) засилена употреба на англицизми, за да се подчертае официалността на изявата, и т.н. В така очертаната демократизация на дискурса не участват диалектизми поради явната диглосия.

Keywords: transition, stylistic revolution, orientalisms, vulgarisms, dialectisms, diglossia

1. По темата за българските социолингвистически проблеми през последните 2 – 3 десетилетия трябва да се оперира с едно от основните понятия – преход, в което нашето обществознание влага многоаспектен смисъл: настъпилите политически, икономически и духовни промени. В световен и европейски мащаб за негово начало се приема падането на Берлинската стена и последвалото в източноевропейските страни рухване на социалистическия строй. Обществоведите са наясно за началото на процеса (есента на 1989 г.), но не са единни по въпроса за неговия край: повечето от тях твърдят, че той още не е настъпил. Тези въпроси са свързани с нашата тема, която разглежда езиковите изменения вследствие на обществените събития, довели до нов политически ред и до разместване на социалните пластове в България и в страните от Средна и Източна Европа.

Нашето изложение акцентува върху социолингвистическия аспект, защото традиционното езикознание, което само доктринерски декларира, че езикът е обществено явление, не е подготвено да види езиковите промени вследствие на шоките революционни обществени изменения: то прие случващото се като някакъв апокалипсис, появил се да разруши установения перфектен – според него – стилистичен ред. В речника на езиковедите традиционалисти при оценка на речевото поведение на носителите на новите идеи най-често се използва отрицанието и се издигат призови за защита на езика. Стигна се до научния парадокс: искаме да защитим езика от неговия суверен – народа. Появи се и друга крайна теза: новият обществено-политически ред изисква нов език. Казано с други думи, езиковедите от по-старите направления, които непрекъснато повтаряха, че езикът е подвластен само на свои иманентни закономерности, не бяха в състояние да отговорят на въпроса какво става с езика и какво всъщност се променя в него. Дори и най-запалените пазители на действащата дотогава езикова нормативност, които атакуват обществото с указания как да пише и как да не пише, как да говори и как да не говори, пред мащабността на настъпващите промени решиха да замлъкнат и да изчакат да се оттече буйната вода. От тяхна страна упреците бяха към обществото, че игнорира своите учени езиковеди и не слуша съветите им.

За традиционния кабинетен учен по улиците и в средствата за масова информация шества невъзпитаният ванда, хулиган, който погазва правилата за добро речево поведение. Следователно срещу него трябва да се пише и да се говори, за да се настройва общественото мнение. Най-често на този повик откликват някои отделни представители на интелигенцията и най-вече лица от т. нар. трета възраст. За тяхно учудване гласът им остава нечу. А не е чу, защото не се отчитат промените обстоятелства.

2. В границите на едно-две поколения българското общество стана свидетел два пъти на смяна на противоположни социално-икономически системи и свързаните с тях надстройки. Първата бе наречена социалистическа революция. Нас тук ни интересува дотолкова, доколкото един културно-политически елит бе сменен от друг, защото това е в пряка връзка с официалната стилистика. В първите месеци след 9. IX. 1944 г. начело на държавните и културните институции застават изявени антифашисти, голяма част от които идват от народните низини и са без необходимото образование и без необходимата речева култура. Ще подчертаем, че те съзнават това, имат комплекс от публичното говорене. Бързо се намира изход: не се говори спонтанно, а се чете предварително подготвен (най-често от друг!) текст. Към партийните и държавните ръководства се създават длъжности за т. нар. литературни сътрудници: големият началник казва пред кого и за какво ще говори, а литературният сътрудник му съчинява словото. Така на практика устната реч е заменена с

писмена. Тя е огледана, редактирана и съобразена с книжовния стандарт. Да прибавим към това модните изисквания на времето – цитатите от класиците на марксизма-ленинизма, думите съветизми, цитатите от конгресни доклади и решения на пленуми, цитатите от съответните вождове, и ще получим пълна представа за стила на политическия елит. Като последица от езиков комплекс и страх да не се каже нещо извън партийната линия, лидерите задължително четат от подготвените им листчета. Този стил бързо се шаблонизира, става скучен и неизразителен. С течение на времето той умишлено е изтикан в зоната на абстракциите, защото на мода идва говоренето, без да се казва нищо по същество. Като следствие от тези усилия се получава онази абстрактна реч, която езиковедите с основание наричат *дървен език*.

С течение на времето необразованите оратори стават все по-малко, но установеният стил си остава същият. Скуката от шаблоните и еднообразието на публичните речи стават все по-досадни: езикът на общественно-политическата сфера се бе превърнал в *антиезик*, защото бе отдалечен от естествената разговорна реч.

Преходът в края на 1989 г. набира сили в името на демокрацията, която намери отражение и в речевото поведение на новите лидери. Една част от тях изтълкуваха свободата да говорят като *словесна всепозволаност*: премахната бе границата между приличното и неприличното. Законодатели на новата мода най-често са случайни политици, изтикани от уличната тълпа, напористи, нахъсани журналисти и под. Огрубяването намира подкрепа от задокоеанските филми, най-често превеждани от случайни хора, които не се съобразяват с патриархалната българска традиция. Клозетната лексика залива млади и стари, седнали пред телевизионния екран.

3. Събитията след 1989 г. раждат свои лидери, които сега не слизат от планините и не идват от затворническите килии. Това са образовани хора, недоволни от положението си и от незадоволените си амбиции: адвокати, научни сътрудници, творческа интелигенция и под. Многолюдните тълпи от жадни за промяна хора: идеалисти, реститути, лумпени или просто сеирджии, искат свежо речево поведение, не понасят да им се чете от листчета и да се следват нормативите на бившата стилистика. Слушателите тръгват след тези оратори, които са намерили нови речеви стратегии.

Бързо бе установено, че най-силно въздействие върху множеството оказва *непринудената разговорна реч*, с която новите оратори общуват помежду си в адвокатските кантори, в научните лаборатории и кабинети. Употребата на тази реч вече и в официалните изяви е продиктувана от стратегията да се подчертае, че ораторът не е външен, а е част от множеството слушатели, има същите проблеми като тях и затова говори ясно и разбираемо за всички. Самите оратори се надпреварват да нарушават каноните на бившата стилистика и виждат в това своеобразен героизъм.

4. Речите на митингите, публицистиката и другите журналистически изяви в началото на 90-те години на XX в. бързо придобиват друг облик. Вече казахме, че стилистиката им смуга най-вече кабинетните езиковеди. За представителите на зародилото се ново езиковедско направление, наречено социолингвистика, нещата изглеждаха ясни и закономерни: сменил се е политическият елит, демодифицирано е старото мировъзрение и поради тази причина е настъпила задължителна смяна на стила, която ние метафорично нарекохме *стилистична революция* (Виденов, 1997: 125). На практика в обществено-политическата сфера започва да функционира битово-разговорната формация на книжовния ни език: *не се създава тепърва* такава формация, защото тя далече преди това служи като средство за общуване в малките групи на интелегентските кръгове. Така те разговарят в приятелските си кръгове, в семейството и т.н. В редица наши трудове по този въпрос е подчертано, че битовата реч идва, за да понижи официалността в регистъра на обществения дискурс, умишлено да скъси дистанцията между оратори и слушатели. В най-общи линии в това се изразява същността на стилистичната революция.

От гледище на старата стилна организация става дума за:

(а) Въмъкване на десетина думи от **ориенталския (турския) лексикален пласт**, проникнал през вековете на съжителство с турците и турския език и изтикан през Възраждането от високия книжовен стил, но запазен и активен в общобългарската разговорна битова сфера. Казано с други думи: това е (1) общобългарска лексика и (2) има нисък стилистичен статут. Употребена в даден изказ, тя понижава стила на целия текст. Не е трудно да бъдат посочени някои от тези случаи, претърпели сега истински ренесанс: *демек, илач, сефте, сарай, пишман, зор, зорлия, борч, борчлия, сеур, сеурджия, аджеба* и под. В наши трудове няколко пъти сме привеждали един особено красноречив пример. В Народното събрание в началото на 90-те години бе гласуван нов закон за лекарствените средства. На другия ден на първа страница на в. „Труд“ журналистическата колегия намира за уместно да съобщи за това събитие със заглавие *Приеха закон за илачите*. Това беше недопустимо за журналистическата практика преди 10 ноември 1989 г.

По обясними причини ориенталските думи стават едва ли не задължителни, когато се говори или се пише за събития, свързани с Движението за права и свободи (ДПС) – това внася лесно доловим колорит.

Някои лингвисти направиха прибързан грешен извод, че посочената ориенталска лексика е потърсена под формата на диалектни заемки. Истината е друга: диалектизми не бяха привлечени при острата нужда от стилопонижаващи средства. Диалектното е маркирано като непрестижно, като елемент на селското начало.

(б) За нуждите на неофициалната битова сфера са привлечени няколко популярни думи и изрази от **младежкия жаргон**. Той е градско явление и това го прави удобен за употреба. И тук трябва да се направи уговорка. Според изследователите на този социолект лексиката му е съставена от около 5 хиляди единици (Армянов, 1992), но в публицистиката и в публичните речи добиват право на употреба около десетина: *бачкам, готин (готен), мангал, кофти, скивам, кинти, бягам по тъчлинията* и под. Жаргонната лексика изпълнява едновременно две функции: 1) стилопонижаваща и 2) експресивна. Говори и за младежки дух. Примерите са многобройни. Многотиражен вестник като *24 часа* съобщава на първата си страница решението на Министерския съвет за промяна на почивните дни през седмицата така: *По Гергьовден няма да бачкаме три дни*. Обществено мнение възприема тази употреба като стилистично неутрална. Нека добавим, че прилагателното *готин* в идиолектите на част от художествената интелигенция, която често е обект на телевизионни интервюта, измести неутралната дума *хубав (добър)*. Не помагат срещу това и традиционните езиковедски забележки в ежедневниците.

Използването на жаргонна (сленгова) лексика е обвещно с усещането за особено нарушение на по-стария канон, защото преди години цялата пропагандна машина (езиковеди, педагози, философи) утвърждаваше странната идея, че жаргонът е буржоазно явление, плод е на хулигански подбуди и под. Да си припомним, че в годините след Втората световна война за употреба на жаргон намаляваха поведението и дори изключваха от училище.

(в) Стилистичната революция премахна табуто пред **цинизмите и вулгаризмите** и в официалните публични сфери. По страниците на вестниците и особено на тези от тях, които сме приели да ги наричаме жълта преса, се появяват изписани изцяло вулгарни псувни. В пленарната зала на Народното събрание мъжете депутати не се свенят от тази лексика, с което целят да покажат своята разкрепостеност и незачитане на предишния речев канон. Българската публична реч бързо заприлича на сръбската, която винаги е била осъждана от по-патриархалното българско обществено мнение. Тази силно маркирана лексика не може да се задържи по-продължително време, макар че в журналистическите среди се появиха върли нейни защитници, които твърдяха, че след като в езика ни има такива изразни средства, нищо не ни пречи свободно да ги използваме. Следва да напомним, че речта се съобразява и с такива естетически категории като възпитание и поведение на публични места.

Ще добавим нещо твърде съществено. Вулгаризацията бе схваната като художествен способ от някои посредствени автори на (псевдо)художествени произведения. Бъдещата литературна критика ще им отдели специално вни-

мание, защото практиката им заслужава силно порицание. Вулгарната лексика не е само в пряката реч, а и в авторския наратив. Псувните и целият клозетен репертоар, обилно примесени с жаргонни изрази, са в основата на диалозите между новите герои на филми – съсловното на мутрите така показва своята мъжественост и новото си светоусещане.

Българското обществено мнение рязко негодува от вулгаризацията. Не я приема и като елемент на диалозите в преводните холивудски филми. Това наложи специализираният орган Съвет за електронни медии (СЕМ) да формулира забрана за тази лексика: сега ги заглушават, поставят червени точки с означение, че пред телевизора не бива да седят лица под определена възраст и т.н. В принтмедиите се практикува изписването само на първата буква от названието на цинизма и поставяне на многоточие. Явлението обхвана и театралните сцени. Режисьорите „доближават до жизнената правда“ репликите на театралния персонаж и без свян по този начин „осъвременяват“ дори и класици. Българската народопсихология не допуска да се псува пред жени и деца и от жени и деца. Това табу е решително пометено. Публичната реч показва едно всеобщо огрубяване на българските нрави.

(г) В потока на всяка книжовна разговорна (устна) реч някои особено фреквентни думи са подложени на деформации и фонетични съкращения. В битовата си практика сме свикнали с това и то е станало незабележима част от говорната ни нормативност, срв. *Ти сия иш мош ли да дойеш?* и под. Сега на тази нормативност ѝ се дава път, защото се смята, че звучи естествено за българското ухо, макар че в театралните ръководства от миналото се твърди, че това е недопустимо. В изследванията на българските социалингвисти проличава, че тези опростявания са закономерни и се изразяват с: 1) изпадане на неударени срички и гласни; 2) явлението обхваща по-фреквентните езикови единици; 3) предпочитат се за тази цел най-вече думите паразити.

(д) *Като противовес* на стилопонижаването, което до голяма степен се схваща и като опростяване, опростачване и понижаване на имиджа на говорещия, е засилена **интернационализацията**, която обществото общо взето схваща като злоупотреба с чужди думи. Навлизат предимно англицизми и това е следствие от глобализацията. Интернационализмите са закономерност и са характерни за всички езици, но в използването им в различните социални групи също има степени на пристрастяване. Въпросът за заемането на чужди думи по принцип е дълъг и сложен. Тук ще подчертаем само това, че преходът увеличи лицата, за които явлението е вид снобизъм: публично говорещият използва модерната дума, за да повиши представата за себе си в очите на слушателите. Този комплекс е особено характерен за нашите депутати, които са избрани по други критерии и явно не е отчетена общата им култура и речевото им умение. Чуждата дума сигнализира било за висок професионализъм (правните термини в Народното събрание), било

за висока обща начетеност и владеење на чужди (престижни) езици: никой в пленарната зала не парадирал с циганска или турска лексика. Цели се да се демонстрира интелектуализация: понякога тази показност може да изиграе лоша шега на оснобения говорител, ако чуждата дума се преиначи или се използва някой неин пароним.

Каквито и да са подбудите на лицата под прожекторите, по време на прехода навлязоха толкова много интернационализми, че с това се затруднява комуникацията. Забравя се пред кого се говори и не се държи сметка за разбирането.

(е) Българските социолингвисти многократно подчертават, че новите условия засилиха появата на **неологизми** и това следва да се приема като закономерност. Тези проблеми се следят от лексиколозите. До ноември 1989 г. никой не е предполагал, че ще се появят думи като *бесепар*, *седесар*, *депесар*, *гербер* и *гербаджия*, *атакаджия* и под., най-често мотивирани от абривиатурите на названия на отделните многобройни партии. Ако се окажем в обществото на български емигранти, които се завръщат в България след 25-годишно изгнание, ще видим, че те няма да ни разбират за какво им говорим на баналната тема за днешната ни политика: неологизмите ще са препятствие за тях. Ще подчертаем още нещо. През първите години на прехода се родиха множество неологизми, които имаха статут на *оказионализми*, т.е. появили се в политическия дискурс да изпълнят краткотрайна функция и след това заглъхнаха, срв. *тошевизъм*, *милкокальобалевци*, *костовчета* и под. Сега в академичните среди професорите и доцентите са два вида: *ваковски* и *игнатовски*. След време и това ще бъде забравено.

(ж) Вече не се цитират партийни класици. Макар и рядко, някои оратори привеждат мисли от признати световни мислители – писатели или философи.

Българският преход може да се оприличи на един **машабен тест** за езиковедските постановки на учените от близкото и по-далечното минало. Тук ще се върнем отново на въпроса за съдбата на диалектизмите. Като се базират на събитията в началото на XX в., когато вратите на книжовните стилове на езика ни се отварят широко за поемане на определен брой диалектизми с посредничеството преди всичко на нашите тогавашни писатели, българските езиковеди живеят с илюзията, че при нужда пак ще бъде потърсено *диалектното лексикално богатство*. Един от най-запалените привърженици на тази идея е Стефан Младенов (Младенов, 1942: 57 – 62). Не бяха чужди на идеята и сетнешните представители на нашето традиционно езикознание и особено тези от тях, които се занимаваха активно с диалектология въпреки предупрежденията на Ст. Стойков (Стойков, 1993). С оглед на една хипотетична бъдеща нужда се подготвяха подробни диалектни речници. Преходът изненада езиковедите и в това отношение: новият

обществено-политически стил не привлече нито един диалектизъм. Социолингвистите предупредиха за това още в края на 70-те години, като изтъкнаха, че трябва да бъде отчетена диглосията, т.е. ниската престижност на диалектните елементи. Въпреки предупрежденията и въпреки красноречивите последствия от прехода езиковедското ни съсловие продължава да живее с традиционната заблуда. Нека го кажем накратко: традиционните териториални диалекти имат важен смисъл, но за *историята* на езика ни, а не като някакъв резервоар за доусъвършенстване на новите книжовни стилове.

Защо диалектните елементи сега, в началото на XXI в., не могат да бъдат строителен материал за представителните стилове, е повече от ясно: защото са диалектни и правят асоциация със селската реч, а тя е маркирана като изостанала и непрестижна. Диглосията е изключително силен фактор в речевото поведение на съвременния човек: той държи не само на това, какво ще каже, а и на това, как ще го каже. Учудващото е друго: определени среди от съсловието на нашите езиковеди смятат, че все пак ще настъпи такъв период, когато диалектните елементи ще придобият жизненост и ще станат подходящи за строителен стилистичен материал. Привеждат се постановки на някои неориентирани западноевропейски езиковеди да се чака моментът, когато диалектите ще станат мода, ще бъдат излъскани от патината на времето и ще служат на хората като средство за комуникация. За съжаление, това е само красива илюзия.

Книжовните функционални стилове са динамична категория, която непрекъснато търпи изменения, които в най-общ вид могат да се определят като архаизация и неологизация. Най-динамична и най-лесна за наблюдение е лексиката. Обществото загърбва определени понятия и названията им заглъхват. Аналогичен, но с обратен знак, е процесът на обновлението: появява се нужда от нови понятия и езикът намира нови названия. И не ги търси в диалектните речници, а използва два други канала: 1) заема ги като интернационализми и с това европеизира българския дискурс (тук могат да се наброят толкова много примери, свързани с компютърната грамотност, със средствата за съобщение и т.н.); 2) активира словообразователните си възможности (срв. случаи като *входирам*, *чекирам*, *сейфвам*, *атачвам* и т.н.). Тези два канала блокират диалектните лексикални единици.

Съдбата на диалектизмите потвърждава известната максима, че в историята събитията не се повтарят дословно: способите на стилистична организация в началото на XX в. не са същите след сто години, т.е. в края на века.

5. Следва да си зададем въпроса дали в течение на изтеклите две десетилетия настъпват промени и в самия разговорен стил. Субективното ни усещане е за успокояване на махалото, т.е. елементите на разговорност не са се увеличили. Целенасочените научни изследвания обаче не потвърждават тази инту-

итивна констатация. Налице е едно друго явление: нашето езиково чувство вече е свикнало с разговорните конструкции в публицистиката и не ги маркира като контрастни както в началото на 90-те години на XX в. Човешката психика е така устроена, че свиква с определени дадености, не ги забелязва и не ги отчита. Само така можем да си обясним появилото се заглавие във в. „Труд“ през март 2013 г. *Депутатите и хабер си нямат какво им готви улицата*, в което възлова семантична функция играе съчетанието *хабер си нямат*.

През 90-те години броят на вестникарските издания беше огромен. В борбата за оцеляване, т.е. борбата за намиране на читатели (купувачи), се използваха различни стратегии. Една от тях беше замъгляването на изреченския субект и обект, срв. *Български рибари арестуваха румънски граничари*. Тъй като в днешния български език усещане за субект имаме за групата, която словоредно е по-напред, добиваме алогичната представа, че *рибарите* са субект. Това ни кара да прочетем целия журналистически материал и да установим, че субект на действието са *румънските граничари*. Журналистите често залагат на амфиболията в заглавията, защото в подобни случаи тя увеличава читателите.

През последните години този малко странен журналистически трик почти не се среща, т.е. излязъл е от мода. Българските езиковеди са длъжници на обществото, защото не си дадоха труд да забележат, че и *аграматичността* може да бъде стилистичен похват: на публицистиката се гледа доста учебнически и тя се анализира с остарели методики. Това отдалечи езиковедското съсловие от нуждите на обществото, доведе до загуба на доверие в адекватността на езиковедските оценки.

6. Законът за свободата на словото не съдържа нито една клауза, с която да се толерира аграматизмът, нарушаването на стилистичните закономерности, но е явно, че публичното изразяване има по-богата палитра от нашите традиционни представи за правилност на фразата. Нашите научни постановки не могат да бъдат насочени срещу естественото развитие на стилистичните регистри. Не е убедително езиковедското твърдение, че съсловието от репортери и репортерки, разследващи журналисти и водещи на предавания са езиково неподготвени и в определени случаи – направо неграмотни. Има ги всякакви, но ние сме длъжни да различаваме явленията тенденции от явленията грешки. Вярно е, че в многобройната армия на журналистите има лица с проблеми в публичното говорене: лица с ъ-дефект, с а-дефект (срв. *Депутатът ъ-ъ-ъ-ъ не отговори на въпроса* и под.), лица с разпиляна мисъл, гранична с логорея, лица с регионална фонетика (редукции, омекчавания пред [е] и [и] и под.). Тези лица не бива да се позовават на клаузи от закона за свобода на словото, защото не дразнят само езиковедите традиционалисти, а цялото общество. У нас, за съжаление, няма юридически закон срещу неумението да се говори правилно на

публични места, но задължение на всяка медия е до микрофоните да не се добират случайни хора, тъй като от това страда имиджът на цялата журналистическа колегия.

Съвременните медии не са само публицистични трибуни. Една голяма част от предаванията им са развлекателни. Общо е мнението, че някои шоута нарушават без видима причина стилистичните рамки (най-често са изпъстрени с излишни сексуални намеци). Това формира лош вкус. Нека пак да подчертаем, че външната намеса е работа изключително деликатна: явлението трябва да се отхвърля отвътре. Ръководителите трябва да следят пипълметрията.

7. На по-възрастното поколение в училище му бе внушавано да се учи от **езика на писателите**. За съжаление през последните десетилетия приемаме това за остарял мит: писателите вече не са образцовите творци на нормата за речево поведение. Действителността ни е такава, че съсловието на българските писатели сякаш отсъства от нашето ежедневие. По принцип рязко намаля четенето, защото с предпочитание е гледането на телевизия, но трябва да се съгласим и с това, че хората на перото с творчеството си рядко намират път към читателския интерес. Днес повелител на общественото мнение за речево поведение е журналистическото съсловие: съвременният човек приема за правилно това, което чува от *електронните медии*.

8. Преходът не пощади и реномето на езиковедите. Езиковедското съсловие е разнородно, защото науката за езика обглежда обекта си от различни страни: една част от езиковедите изследват миналото на езиковите процеси, друга е съсредоточена върху настоящето. Преходът сякаш изненада общността на българските езиковеди, които наблюдават съвременните процеси. Улисани в многообразието на езиковедската тематика, ние не познавахме в достатъчна степен разговорния вариант на книжовния ни език. Не отчетохме, че:

(1) разговорният вариант не е обикновен озвучен вариант на писмената форма, с която ние фактически сме се занимавали в езиковедските си анализи;

(2) през последните 50–60 години разговорният вариант на книжовния ни език във фонетично отношение следва столичното (софийското) произношение и не допуска две от основните източнобългарски особености: а) слухово доловимата редукция на широките неударени гласни а, о, е в съответните тесни ъ, у, и (тип *зилѐну*, *бѣща* и под.); б) омекчаване на съгласните пред гласните е и и (най-осезателно това се чувства при съгласните т и д, срв. *дѣтьѐ* и под.). Тези особености сега се схващат като силно провинциализиращи речевото поведение и са типични маркери на диглосията;

(3) разговорният вариант притежава и такива софийски черти като затвърдяването на предфлексийните съгласни при глаголите от II спрежение в

1 л. ед. число и 3 л. мн. число, срв. *въртъ, въртът; спъ, спът* и под., както и при членуването на *nomina agentis*, образувани със суфиксите *-ар* и *-тел*, срв. *коняръ, учителъ* и под. Това са субстандартни черти, които са в разрез с произносителната кодификация, но са толкова масови, че са типични за почти цялата софийска интелигенция;

(4) типично за софийското речево поведение е окончанието *-ме* за глаголите в 1 л. мн. число, сегашно време на глаголите от I и II спрежение, срв. *ние метеме, ние вървиме* и т.н. Настъпило е изравняване по съответното окончание за глаголите от III спрежение, срв. *ние питаме, ние даваме* и т.н. тази разговорна особеност прониква и в писмената практика на лицата;

(5) софийското речево поведение търпи отклонения от правилото за т. нар. променливо я. Екавите форми не са на мода сред софийската интелигенция, но за хората, придошли в столицата от езиковия ни запад, е типично свръхякането: не се взема предвид следходната мека сричка, срв. *бяли, голями, тяхни* и под.

В днешна София живее близо една трета от българското население, въпреки че лидерите на прехода смятаха чрез връщането на обработваемата земя в реалните ѝ граници на бившите ѝ собственици да върнат и хората в малките градове и селата. Получи се тъкмо обратното: потоците на миграцията към столицата се увеличиха като следствие от по-високия стандарт тук и настъпилата масова безработица в провинцията. Засили се *тенденцията столичното да е национално меродавно* във всяко отношение, включително и в областта на речевото поведение. Това ни задължава много внимателно да анализираме езиковата ситуация в София и да следим съотношението между източното и западното начало: за социолингвистите това е първостепенна задача.

Преходът е в пряка корелация с развитието на речта в столицата: демокрацията отмени преградите на софийското жителство, напълни града с преселници и даде достъп до микрофоните на електронните медии на лица от различните слоеве на столичното население. Това улеснява корекциите в нормата, т.е. до вътрешната ѝ нивелация. Българските социолингвисти отдавна са забелязали ролята на столицата като езиков лидер и са поставяли въпроса за щателни целенасочени проучвания. В това отношение не са срещали подкрепа.

9. Преходът потвърди адекватността на социолингвистическия тезис: стана очевидно, че обществените изменения задължително водят до промени в стилистичната конфигурация на езика. И това става чрез смяната на социалния хегемон: един елит слиза от обществената сцена и на нея възлиза друг, който е подвластен на друга прагматика, на друга нормативна организация на регистрите и на стилните средства. Да прибавим към това и естествената непрекъсната смяна на поколенията: младите игнорират остарялото, схващат

го като zlepocтвящo и бързо възприемат новото, като му дават зелена улица чрез своята речева практика.

10. Общественият императив за демократизация на стила в речевото поведение на лицата от публичната сфера в крайна сметка се характеризира с лексикална варваризация, но още веднъж ще подчертаем, че това не бе някаква съвсем нова организация на изразни средства: този оварварен стил *съществувахе и преди това* като книжовен разговорен стил в битовата сфера на същата интелигенция. Стилистичната революция обаче даде възможност на битовия стил да стане модерен в публицистиката и в политическите диалози. С това нашият език е част от протеклите промени и в другите страни от т. нар. източен блок: в съответните езици е налице същият процес. Изключение прави само Чехия, защото там функционира още една форма на съществуване на чешкия език, обща за всички социални групи и съсловия, но предназначена само за *неофициални нужди* (Hronek, 1972). Така вследствие на промените и демократизацията *obecná čeština* бе допусната и в някои по-високи сфери на политическия дискурс, блокирана бе диглосията (Sgall, Hronek, 1992: 19).

11. Нашите разсъждения за динамиката в речевото поведение като последица от обществените промени в България в края на XX в. се отнасят преди всичко за обществено-политическата сфера, т.е. за т. нар. *публицистичен стил*. В останалите функционални стилове – наука, администрация и под., промените са незначителни. Незначителни са и промените във фонетиката и граматиката на книжовните стилове като цяло. В последна сметка българският книжовен стандарт като система не е станал друг: реагира е преди всичко с динамика в лексиката си, т.е. подчинил се е на една универсалия.

БЕЛЕЖКИ

1. Виденов, М. (2013). Езиковедски щрихи и етюди. София: ИК „Знак 94“. Рецензия за книгата е публикувана на с. 612

ЛИТЕРАТУРА

- Армянов, Г. (1992). *Речник на българския жаргон*. София.
Виденов, М. (1997). *Езикът и общественото мнение*. София: БАН.
Младенов, Ст. (1942). Трябва ли да се запазят диалектите в българския език. – *Златорог*, 1942, кн. 7.
Hronek, J. (1972). *Obecná čeština*, Praha.
Sgall, P. & J. Hronek (1992). *Čeština bez příkras*. Praha.
Стойков, Ст. (1993) *Българска диалектология*. София.

SOCIOLINGUISTIC PROBLEMS OF THE TRANSITION IN BULGARIA

Abstract. The excerpt of my latest book presented here treats the basic changes in the Bulgarian linguistic communication over the last two decades. It is pointed out that practically the linguistic code has undergone insignificant structural changes mainly at the lexical level. However, a peculiar stylistic revolution has taken place which is expressed in the fact that the everyday unofficial style is already being used at the highest stylistic levels of political journalism and public political speeches. This revolution was made by the representatives of the new political class that came into being after 1989. The main steps towards the change are emphasized: 1) the use of a certain number of orientalisms (Turkisms) in the unofficial common Bulgarian speech; 2) increased use of the most popular jargonisms; 3) uncontrollable use of vulgarisms; 4) increased use of Anglicisms in view of placing a special emphasis on the official status of the speech event, etc. In the democratization of the discourse thus outlined no dialectisms participate because of the apparent diglossia.

Acad. Prof. Mihail Videnov, D.Sc
✉ Sofia University „St. Kliment Ohridski“
15 Tzar Osvoboditel Blvd.
1504, Sofia, Bulgaria